

Türk Halılarında Görülen Mimari Tasvirler*

Özet

Bitikisel, geometrik, figürlü, yazılı ve nesnel olarak çok zengin desenlere sahip Türk halılarında mimari tasvirler başlangıçta simgesel olarak yer almış, daha sonra gerçekçi bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu mimari öğeler çoğunlukla dini mimarlık ürünleri olup az olarak sivil mimarlık ürünleri de işlenmiştir. Dini mimarlık ürünleri içerisinde en eski ve en yaygın olanı mihrap formudur. Az sayıda Kâbe tasvirine rastlanmıştır. Ayrıca yaygın olarak minare, cami, mescit, şadırvan, kilise, türbe gibi yapılar ile bunların iç ve dış görüntüleri tasvir edilmiştir. Sivil mimarlık ürünleri içerisinde ise evler, konaklar, kaleler ve surlar görülür. Bu tasvirler 16. yüzyıldan 20. yüzyıla gelince kadar dönemsel farklılıklar göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Halı, mimari, mihrap, Kâbe, tablo halı.

The Architectural Portraits On Turkish Carpets

Abstract

Architectural portraits on Turkish carpets enriched with written, vegetal, figure and geometric patterns, were symbolic at the beginning, later it started to be used more realistically. These architectural items are mostly religious products; they are rarely civil. Among the religious architectural products, the oldest and the most common one is the "mihrap" (shrine) form. Portraits of "Kâbe" (Kaaba) were rarely encountered. Moreover, the buildings like minaret, mosque, small mosque, fountain, church, mausoleum and their interior and exterior views were commonly portrayed. On the other hand, houses, large houses, castles and city walls are the products of civil architecture. These portraits showed periodical differences from 16th to 20th century.

Key words: Carpet, architectural, shrine, Kaaba, tablo carpet.

İnsanlık âlemine Türklerin bir hediyesi olan halı, sıcacık yünleriyle yuvalarımızı ısıtırken, zengin desen ve renkleriyle de ruhlarımızı okşar, çevremizi süsler.

Halılarımız, Orta Asya'daki M.Ö. 5-3. yüzyıllara ve M.S. 5-6 yüzyıllara tarihlenen en eski örneklerinden beri sürekli kendi içinden gelişerek zenginleşen bir desen özelliğine sahiptir. Bu özelliği Anadolu'da 13. yüzyıl Selçuklu halılarından başlayarak günümüze kadar dokunan bütün halılarda görmek mümkündür. Halı desenleri bitkisel, geometrik, figürlü ve nesnel olarak sınıflandırılırlar. Bitkisel ve geometrik bezeme halılarda çok yoğun olarak yer alır. Figürlü ve nesnel bezeme ise seyrek olarak görülür. Çünkü halılarda motifler genellikle stilize edilerek uygulanır. Dokuyucu tabiatta gördüğü her canlıyı ve nesneyi veya hayalinde canlandırdığı düşünüyü, duygularını stilize edilmiş motiflerle halıya dokur. Halılarımız bir resim gibidir. Dokuyucu aynı bir ressam gibi, kendini, yaptığı stilize şekillerle dolaylı olarak anlatır. Bu bakımdan halı bir semboller dünyasıdır. Her şeklin, her motifin sembolik bir anlamı vardır. Bu bakımdan halılarımız birer soyut resimdir.

Konumuz olan mimari tasvirler ise halılarda başlangıçta simgesel olarak yer almış, daha sonra gerçekçi bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Halılarda gördüğümüz mimari öğeler çoğunlukla dini mimarlık ürünleridir. Az olarak sivil mimarlık ürünleri de işlenmiştir. Dini mimarlık ürünleri içerisinde en eski ve en yaygın olanı mihrap formudur. Az olarak Kâbe tasviri bulunur. Yine yaygın olarak minareleri ile cami, mescit, şadırvan, kilise, türbe gibi yapılar ile bunların iç ve dış görüntüleri tasvir edilmiştir. Sivil mimarlık ürünleri içerisinde ise evler, konaklar, kaleler ve surlar görülür.

Kâbe tasviri, Türk Sanatında, 16. yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlamıştır. Çini, minyatür, maden, ahşap eserler, işleme ve halılarla, kalem işi bezemede Kâbe tasvirlerine rastlanmaktadır.

Özellikle 17-18. yüzyıllarda minyatür, çini ve halılarda kullanılmıştır (Aldoğan 1997: 162)

Kâbe tasvirli halılar İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi ile Konya Etnoğrafya Müzesinde bulunmaktadır. Halılarda bir mimari süsleme olarak Kâbe tasviri, mihrap nişi içerisinde kare veya dikdörtgen planlı olarak ve etrafını çember şeklinde saran şebekelerle verilmiştir. Burada tanıtacağımız örnek, Konya Etnoğrafya Müzesinde bulunmaktadır (*Resim 1*). 848 Envanter numaralı, maksimum 111x112 cm. ölçülerinde olan halı seccâde kahverengi zeminlidir. Kenarlarında bordür niteliğinde ince şeritler bulunmaktadır. Ana bordür olarak ayrılan kısmın içi boştur. Ayak kısmı eksik olan halının üzerinde sadece ince bir mihrap nişi içerisinde Kâbe tasviri bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının etrafını daire şeklinde şebekeler çevirir. Üstünde bir kandil, altında da oldukça gerçekçi bir minber tasviri yer alır. Minber üzerinde bir sancak işlenmiştir. Mihrap köşeliklerinde de birer asma kandil yer alır. Kâbe'nin etrafındaki sütunlu galerileri yansıtan daire şeklindeki şebekelerde, sütunların üzerinde birer alem, aralarında da içeri doğru sarkan kandil motifleri vardır. Mihrap kemeri sivri kemer şeklinde olup, bordürlere birleştiği yerlerde yarım palmetler bulunur. Bu halı seccâdenin, 19. yüzyıla ait olduğu söylenmekte ise de (Aldoğan 1997: 163), dokuma sıklığı, kalitesi ve desenlerdeki yalnlık, daha erken tarihlere, tahminen 16. yüzyıla ait olduğunu düşündürmektedir.

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan ve 17. yüzyıla tarihlendirilen 287 envanter numaralı Kâbe tasvirli halı (Aldoğan 1997: 163), Kâbe, minber, kandil gibi motiflerin biçim ve düz zemin üzerine yerleştirilişi bakımından, Konya Mevlana Müzesindeki halı ile büyük benzerlik göstermektedir. Yine Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan ve 18. yüzyıla ait olan 760 envanter numaralı halı seccâdede dört sütunla taşınan üç kemerli mihrap nişinin orta kemeri içerisinde Kâbe'nin resmedildiği görülür (Aldoğan 1997: 162, Aslanapa 2005: 247).

* Bu konu Trabzon'da 2006 yılında yapılan 17. CIEPO Sempozyumunda (International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies) bildiri olarak sunulmuş fakat basılmamıştır. Bildiri genişletilerek makale haline getirilmiştir.

Kâbe tasvirleri halının dışında minyatürlerde, çinilerde ve kalem işi süslemede görülür. İstanbul'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde bir çini panoda Kâbe tasviri görülmektedir (*Resim 2*). Ayrıca 18. yüzyıl İstanbul Cezeri Kasım Paşa Camine ait bir çini panoda da Mekke şehri içerisinde Kâbe tasviri yer almaktadır. Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan 2252 envanter numaralı çini pano camiden çalınmış ve daha sonra bulunarak adı geçen müzeye getirilmiştir (*Resim 3*). Kalem işi olarak cami, şadırvan, konak gibi yapıların duvarlarında işlenmiştir. 1791/92 tarihli Soma Hızır Bey Camiinin cümle kapısının batısındaki pencerenin üstünde Mekke Şehrinin resminde Kâbe tasviri yer almaktadır (Arık 1973: 14, 39). İstanbul'da 16. yüzyıl eseri olan Rüstem Paşa Camiinin duvar çinilerinde Kâbe tasvirli bir pano bulunmaktadır (Önge 1968: 2). Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığında örnekleri bulunan, 18–19. yüzyıllarda birçok kopyası yapılmış olan Delail-i Hayrat minyatürlerinde Mekke ve Medine tasvirleri bulunmaktadır (Renda 1977: 73). Mekke şehrinde Kâbe tasviri görülmektedir. Minyatürlerde, çinilerde ve duvar resimlerinde yer alan Kâbe tasvirleri daha gerçekçi, perspektif ve oranlara dikkat edilerek ve küp şeklinde verilmiştir. Halıda ise daha stilize ve derinlik kaygısı olmadan, dikdörtgen şeklinde tasvir edilmiştir.

Halılardaki en eski ve en yaygın mimari süsleme *mihrap* şeklidir. Seccâdelerde uygulanır. Çeşitli şekillerde ve kemer görünümünde verilir. Örneğin sivri, yuvarlak, basık, dilimli kemer gibi. Bilinen en erken tarihli örnekler 14. yüzyıla ait saf seccâdelerdir. Camilerde Kâbe'yi gösteren yönde olup bütün Müslümanların namaz kılarak yöneldikleri mihrap, halı seccâdelerimizin en önemli desenidir. Seccâdelerdeki mihrap nişi, camilerdeki mihrabın iki boyutlu olarak halı üzerinde yer almasıdır. Tarihi camilerdeki mihrap genellikle mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Bu kavsarayı birkaç sıra bordür şeklinde bezemeli kuşak çevirir. Bu bezemeler geometrik, yıldız veya bitkisel desenli olabilir. Bazen de yazı kuşağı mihrabı çevreleyebilir. Bu özellikleri bir halı seccâde üzerinde aynen görmek mümkündür.

Resim 4'de Ankara Vakıf Eserleri Müzesinden 719 envanter numaralı 155x104 cm. ölçülerindeki bir Kırşehir Seccâdesi, *resim 5*'de Ankara Arslanhane Camii mihrabı yer almaktadır. *Resim 6*'da bir gerçek mihrabın çizimi ile halı seccâdedeki mihrabın çizimini yan yana görmekteyiz. Mukarnasın iki boyutlu çiziminin seccâdedeki basamaklı mihrap çizimiyle aynı olduğu görülmektedir (Bayraktaroğlu 1999: 59). En erken tarihli seccâdelerden günümüze kadar bütün örneklerde mihrap nişi yer almaktadır. Seccâdelerin diğer bir türü saf seccâdelerdir. Birden fazla kişinin yan yana saf tutarak namaz kılması için yapılmışlardır. Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan 14–15. yüzyıl saf seccâdelerindeki sivri kemerli veya dikdörtgen şeklinde kemerli değişik mihrap uygulamaları görülmektedir (*Resim 7–8*).

Anadolu'da bilinen örnekleri 17. yüzyıla ait olan ve dokunduğu yerin adıyla anılan Milas, Kula, Gördes, Uşak, Bergama, Lâdik, Kırşehir, Mucur, Sivas seccâdeleri gerek işlevleri gerekse desenleriyle halı sanatı içerisinde ayrı bir yer tutarlar. En güzel örnekleri İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi, Konya Mevlâna Müzesi, Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde ve yurt dışında birçok müzede yer alan bu seccâdeler mihrap şekilleriyle farklılıklar gösterirler. Bunlarda yer alan mihrap şekline göre halıların hangi yöreye ait olduğu tespit edilir.

17. yüzyıl sonlarına doğru görülen Batılılaşma Dönemi sanatın birçok dalında etkisini göstermiştir. Batılılaşma dönemi geleneklerinin halıda yansıması *manzaralı halılar* olarak karşımıza çıkmıştır (Bayraktaroğlu 1989: 76, Arık 1980: 77-80). Manzaralı halılar Kula ve Kırşehir'de görülür. Bu halılarda yine tek veya çift mihrap nişi bulunmakta, niş içerisinde ise kat kat manzara tasvirleri yer almaktadır. Bu tasvirlerde küçük ağaçlar arasında konumuz olan mimari elemanları görmekteyiz (*Resim 9*). Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan 496 envanter numaralı, 182x108 cm. ölçülerindeki 19. yüzyıla ait halıda nişin en tepesinde burçlarıyla bir kale, en altta ise çatısı, pencereleri, kapısı ile cumbalı bir konak tasviri görülmektedir. Arada ise kat kat manzara tasvirlerinde ağaçlar arasında üçgen

çatılı evler yer almaktadır. Bunlar doğadan genel görüntülerdir. Bu grup halılarda sivil mimarlık ürünleri verilmiştir. Çeşitli yapıların duvar süslemelerinde yer alan 19. yüzyıla ait manzara tasvirleri ile benzerlik gösterirler. Manzaralı Kula ve Manzaralı Kırşehir halıları olarak tanımlanan halılardaki mimari elemanlar stilize ve minyatür tarzında verilmiştir. Atkı, çözüğü ve ilmeleri yündür.

Nevşehir ve Kayseri civarından 19. yüzyıla ait bazı halı seccâdelerde mihrap kemeri iç içe ve birden fazla verilerek *iç mekân tasvirleri* yapılmıştır. Bu tasvirlerde perspektife dikkat edildiği ve resme derinlik kazandırıldığı, mimari mekânların üç boyutlu olarak vurgulandığı görülmektedir. İç içe gittikçe daralan ve küçülen kemerler, ayrı ayrı mekânlar, ayrı ayrı hacimler olduğunu yansıtmaktadır. Bu mekânların zeminleri de ayrı desenlerle vurgulanmıştır. Perspektif bazı örneklerde küçülen ve kısalan sütunlarla verilmiştir (*Resim 10*). Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan 1208 envanter numaralı, 166x110 cm. ölçülerindeki halıda gittikçe küçülen ve kısalan sütunlarla üç sahnalı bir iç mekân anlatılmaktadır. Orta sahnın daha yüksek ve geniş, yan sahnınlar dar ve kısadır. Üç sahında da yukarıdan aşağıya sarkan kandil tasviri bulunmaktadır. Kandil, ilahi ışığı, nuru simgelemektedir (Bayraktaroglu 2000: 268, Bilgin 1977: 48, Bilgin 1979: 18). Bu kompozisyonda simgesel olarak; camilerde ibadetle, inançla, iç içe mekânlardan geçilerek ilahi ışığa, nura, Tanrı'ya ulaşabileceği anlatılmaktadır (Aygün 2002: 106). 19. yüzyılda Kayseri ve Nevşehir yörelerine ait seccâdelerde cami iç mekân tasvirleri görülmektedir. 1080 envanter numaralı 195x130 cm. ölçülerindeki halıda bu özellikler görülmektedir (*Resim 11*).

Minyatür ve duvar resmine göre halı dokuma tekniğiyle bir resim yapmanın ne kadar zor olduğunu düşünürsek, halı dokuyanın başarısını takdir etmek gerekir. Bu halılarda yer alan sivri, yuvarlak, basık, dilimli kemerler, ince, yivli sütunceler, kıvrımlı sütun başlıkları, sütunlarla ayrılmış sahnınlar, mihrap önünde yukarıdan sarkan bir kandil, başarılı bir şekilde halıda resmedilmiştir. Bu durum halı dokuyucusunun çevresindeki camileri çok iyi

bildiğini ve iyi bir gözlemci olduğunu göstermektedir. Anadolu'nun hemen hemen tamamında yaptığımız halı incelemelerinde, Kayseri, Nevşehir ve yakın çevresi halıları dışında, bu tarz cami içi tasvirlerine rastlanılmamıştır.

Yine 19. yüzyıla ait bazı seccâdelerde mihrap içerisinde çok gerçekçi *camii tasvirleri* görülür. Bunlar çifte minareli, kubbeli cami tasvirleridir (*Resim 12*). Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde bulunan ve 19. yüzyıla tarihlenen, 1081 envanter numaralı 127x180 cm. ölçülerindeki halıda dilimli bir mihrap nişi içerisinde son derece gerçekçi çifte minareli cami tasviri görmekteyiz. Kenar bordüründe de yine minareli camiler ve türbeler işlenmiştir. Atkı, çözüğü ve ilmeler yündür. Bu halıların bilinen örnekleri Kayseri Yahyalı'ya aittir (Çağlitütüncügil 1999: 89). Bu halılarda mihrap içi ve köşelikleri çeşitli bitkisel desenlerle zenginleştirilmiştir. Mihrap tepesinden niş içine doğru iri, gösterişli bir kandil sarkar. Mihrabın içerisinde son derece gerçekçi, perspektife dikkat edilerek kubbeli cami ve iki veya üç şerefeli çifte minareler işlenmiştir. Zemin döşemeleri, mimari detaylar titizlikle verilmiştir. Bu halıların bordürleri ilginçtir. Ana bordürde minyatür şeklinde çifte minareli camiler, türbeler, şadırvanlar, aralarda ağaçlar ard arda işlenmişlerdir. Halk arasında bu bordürlerde görülen türbelerin kilise olduğu ve dinlerin kardeşliğinin simgelendiği söylenmektedir. Kapadokya Bölgesine yakın Yahyalı'da dokunan bu halılar için bu tez doğru gibi görünse de, 18-19. yüzyıllarda çeşitli dini ve sivil yapılardaki duvar süslemelerinde görülen manzara resimlerinin halıya bu şekilde yansıdığı düşünülmektedir.

Kenar bordüründe cami, türbe vs. tasvirleri olan halıların iç dolgularında her zaman cami tasviri bulunmayabilir. *Resim 13*'de yer alan Ankara Vakıf Eserleri Müzesinden 993 envanter numaralı 180x127 cm. ölçülerindeki halıda görüldüğü gibi iç dolgularında çift mihrap içerisinde madalyon olabilmektedir. Bu madalyon iç içe, basamaklı ve altıgen şekillerindedir. İç dolgusunda iri cami tasvirinin yer aldığı halıların bordürlerinde de her zaman cami, türbe vs. tasvirleri yer almayabilir.

Camili halılar denilen bu halılar mihraplı olup seccâde olarak kullanılırlar. Bu makalede ileride tanıtacağımız üzerinde cami tasvirleri bulunan tablo halılardan farklıdır. Yahyalı camili seccâdelerde bulunan cami tasvirleri daha stilize olarak işlenmiştir. Kenar bordürlerinde bulunan cami, türbe, şadırvan tasvirleri de daha küçük ve stilizedir. Minyatürlere benzer, derinliği olmayan, iki boyutlu ve yanındaki diğer yapı ve ağaçlara göre orantısız, gerçek ölçüleri dışındadır.

Cami tasvirleri; halının dışında, minyatürlerde, çini, ahşap ve taş eserlerde de görülür. Cami mescit gibi dini yapılarla, saray, köşk, şadırvan gibi sivil yapıların kubbe, tavan veya duvarlarında, alçı tepe pencerelerinde, kuş köşklarinde ve mezar taşlarında bulunurlar (Önge 1968: 1). Bazı örneklerde cami tasvirlerinin yanında türbe, ev, şadırvan gibi mimari yapılar da görülür.

Yahyalı halılarının iç dolgusunda ve kenar bordüründe gördüğümüz stilize çifte minareli camiler, türbeler, evlere benzer resimler Amasya II. Beyazıt Külliyesinin şadırvanında ve Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi şadırvanında, İstanbul manzarası olarak yer almaktadır. Merzifon'daki şadırvanın ustası Zileli Emin olup 1875 tarihli (Renda 1977: 158-159-160, Önge 1968: 2). Ayrıca Acıpayam'da 1802 tarihli Yazır Köyü Camii'nin mihrap duvarında camili kompozisyonlar, tavan eteğinde yer alan bir manzara şeridinde de üçgen çatılı evler ve tek şerefeli minareli camiler görülmektedir (Renda 1977: 152).

20. yüzyılda Konya'da *Mevlâna Dergâhı ve Türbesi tasvirli halılar* dokunmuştur (Resim 14). Bunlar Afyon ve Konya'daki Vakıf cami ve mescitlerinde yaptığımız çalışmada çok miktarda karşımıza çıkmıştır. "Mevlanalı" veya "Türbeli" denilen bu halı seccâdeler Sille'de dokunmaktadır (Özönder 1999: 543). Mevlanalı halı seccâdelerde bezeme iki kat halinde verilmiştir. Alt katta giriş kısmı resmedilmiştir. Giriş kapısı, kemerli ve kafesli pencereler, bahçe çitleri ve hatta bazılarında bahçedeki ağaç bile tasvir edilmiştir. Yine bazılarında kapı üzerinde Arap harfleriyle "Ya Hazreti Mevlana" yazılıdır. Zemin döşemesi küçük

kareler halinde belirtilmiştir. İkinci kat bezemelerinde ise türbe, kubbeler, minare ve minber tasviri yer almaktadır. Hepsinin tepesinde birer alem bulunur. Bazılarında Arap harfleriyle süsleme olarak okunamayan yazılar işlenmiştir. Üst kısımdaki mavi renkli bulutlarla, Mevlâna Türbesinin tabiattaki görünüşü yansıtılmaktadır. Seccâdeyi bir veya iki sıra bordür çevirir. Bu bordürlerde birbirine bağlı rumîlerden oluşan bir bezeme vardır. Atkı ve çözümlerde çoğunlukla, pamuk bazen yün, düğümlerde yün malzeme kullanılmıştır. Bu tarz halılar maddi kültür unsurlarının iki boyutlu olarak yansıtıldığı plastik eserlerdir. Türk halılarının uzun tarihi geçmişine bakılarak gelenek dışı halılar olarak yorumlanmaktadır (Tozun 1999: 549).

Mimari tasvirlerin yer aldığı halıların bir grubu da *tablo şeklindeki duvar halılarıdır*. Bunlarda da konu yine dini ve sivil mimaridir. Bu tablo halılarda tek yapı ölçeğinde bir mimarlık ürünü tasvir edilmiştir. Bu genellikle tek bir camidir. Bütün ihtişamıyla bir fotoğraf gibi, kenarları süslü konturlarla çevrelenerek halı üzerine resmedilmiştir. Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan bir halı seccâdede çok süslü, dilimli bir mihrap nişi içerisinde, deniz kenarında iki minareli, kubbeli bir cami ile denizde saltanat kayığı tasvir edilmiştir (Resim 15). 123x186 cm. ölçülerindeki, 1072 envanter numaralı halıda mihrap tepesinden aşağı yuvarlak bir kandil motifi sarkmaktadır. İçinde tuğra resmedilmeye çalışılmıştır. Alınlık kısmında ise Arap harfleriyle "Tophane Camii Şerifi" yazmaktadır. Ancak görünen cami İstanbul Ortaköy (Büyük Mecidiye Camii) Camiidir. Tophane Camii deniz kıyısında değildir. Mihrap köşelikleri Gördes Seccâdelerinde olduğu gibi kıvrık dallardan oluşan bitkisel bir bezemeye sahiptir. Mihrabın iki yanında bulunan süslü sütunlar söz edilen yazının yer aldığı kitabeyi taşımaktadır. Mihrabın altında ve üstünde bulunan yatay panolarda ise Osmanlı Sanatında yer alan palmet ve rumilerden oluşan bezeme vardır. Atkı ve çözümlerde pamuk, düğümlerde yün malzeme kullanılmıştır. Kırmızı, sarı ve krem renkler hâkimdir. Bulduğu camide tarafımızdan tespit edilerek müzeye kazandırılan halının malzemesi,

üzerinde işlenen desenler ve mevcut örnekler ışığında, 20. yüzyıl başlarına tarihlenebileceğini düşünmekteyiz.

Özel bir koleksiyonda bulunan diğer bir tablo halıda ise Edirne Selimiye Camii tasvir edilmiştir (*Resim 16*). Krem renkli zeminde gri ve siyah renklerde tasvirler yapılmıştır. Dört kenarda gösterişli bir kenar bordürü camiyi çerçevelemektedir. Caminin önünde ve yanlarında ağaçlar işlenmiştir. Sol kenarda dikine bir şekilde “postes”, sağ kenarda “Ottomanes” yazmaktadır. Altta solda Edirne'nin eski adı olan “Andrinople” sağda ise Arap harfleriyle “Edirne”, köşelerde Arap ve Latin rakamlarıyla 20 yazmaktadır. Halı çerçeveli olduğu için ölçüleri alınmamış, alt ve üstte yer alan yazılar okunamamıştır. Sol üstte bir tuğra sağda ay-yıldız bulunmaktadır. Tarafımızdan 20. yüzyıl başlarına tarihlenebileceği düşünülmektedir.

Diğer bir tablo halıda Sultanahmet Meydanı resmedilmiştir (*Resim 17*). Dıştaki sade, içteki siyah zemin üstüne kırmızı ve beyaz renkli birbirine geçmeli baklava şeklinde geometrik desenli iki bordürle çevrelenmiş halıda, İstanbul Sultanahmet Meydanı ve ön planda Alman Çeşmesi yer almakta, altında da Arap Harfleriyle “Alman Çeşmesi” yazmaktadır. Arka planda solda Sultanahmet Caminin girişi ve ağaçlar, Dikili Taşlar, karşıda binalar, sağ tarafta İbrahim Paşa Sarayı olduğunu bildiğimiz bina ve sık ağaçlar yer almaktadır. Zeminde gölge ışık oyunları ve gökyüzünde bulutlar oldukça gerçekçi bir şekilde işlenmiştir. 95x150 cm. ölçülerinde olan halıda atkı ve çözümlerde pamuk, düğümlerde floş malzeme kullanılmıştır. 1 dm.2 de 50x50 Türk düğümü bulunmaktadır. Özel bir koleksiyonda yer alan halı, tarafımızdan 20. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.

Bir başka duvar halısında, deniz kıyısında bir köşk ve uçak tasvir edilmiştir. Bir müzayedede broşüründe tespit edilen ve üzerinde Arap harfleriyle “Dersaadette Yıldız Sarayı” yazılı olan bu halının, 1912-1916 yılları arasında Sultan Reşat döneminde dokunmuş olabileceği belirtilmektedir (Barışta 1997: 142).

Dolmabahçe Sarayında bulunan ve 19. yüzyılın sonuna tarihlenen bir duvar halısında Sivas Kongre Binasına benzetilen bir bina tasvir edilmiştir (Aslanapa vd. 2006: 64). Merdivenli, revaklı bir girişi ve yuvarlak kemerli pencereleri olan yapı zemin üstüne iki katlı olarak tasvir edilmiştir.

Tablo halılara konu olan camiler tek yapı ölçeğindedir. Edirne Selimiye Camii, Orta Köy Camii gibi. Tek cami tasvirleri de yine dini ve sivil yapılarda karşımıza çıkar. Tavşanlı Kurşunlu Camiinin mihrap duvarında Selimiye Camii'nin gerçeğe yakın bir tasviri vardır. Aynı camide altında 1813 tarihi bulunan Süleymaniye Camii tasviri yer almaktadır (Renda 1977: 153).

Yozgat Çapanoğlu Camii'nin mahfel orta kubbesinde (Arık 1973: 65-66, (Renda 1977: 134), Soma Hızırbey Camii mihrap içinde cami tasvirleri yer almaktadır (Renda 1977: 129, Arık 1973: 48).

Afyon Sandıklı Ulu Camii kubbe eteğinde İstanbul Sultan Ahmet ve Tophane Nusretiye Camilerinin tasviri bulunmaktadır. 1870 tarihlidir (Önge 1968: 1). Anadolu da 18-19. yüzyıllarda yapılmış camilerde ve sivil yapılarda manzara resimleri içerisinde cami tasvirlerini görmek mümkündür. Tokat Yağcıoğlu Konağı başodasında, kıyıda dört minareli bir cami ve şadırvanı işlenmiştir. Suda saltanat kayığı ve diğer küçük kayıklar vardır (Renda 1977: 161).

Mezar taşı, minber, kürsü, çeşme gibi eserlerde taş üzerine kabartma olarak cami tasvirlerine rastlanır. İzmir Hisar Camii minberinde, İzmir Dönertaş Vakıf Sebilinde (Arık 1973: 66-68), Afyon ve Tire müzelerinde bulunan mezar taşlarında cami motifine rastlanır (Önge 1968: 13). Bu mezar taşları günümüzde, yeni binalarına taşınan, Afyon Arkeoloji Müzesi ile Tire Müzesinde açık sergilemede yer almaktadırlar.

Son iki örneğimiz ise Konya'da tespit edilmiş *duvar halılarıdır*. Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olan bu halıların iç dolgusunda dini ve sivil mimarlık örneklerinin yer aldığı şehir tasviri görülmektedir. İstanbul Şehri tasvirinde naif bir şekilde Boğaz, surlar, camiler, evler ve doğada bulunan ağaçlar tasvir edilmiştir.

Resim 18'de yer alan halının iç dolgusunda, çapraz köşeler arasında kirli beyaz renkli İstanbul Boğazı olduğunu düşündüğümüz bir su bulunmaktadır. Bunun iki yanında Anadolu ve Rumeli Hisarları, çeşitli mimari tasvirler ve ağaçlar bulunmaktadır. Ön tarafta kırmızı zemin üstünde tek şerefeli dört minareli, yüksek kasnaklı kubbeli bir cami, yanında sivri külahlı Galata Kulesi olduğunu tahmin ettiğimiz bir yapı ve hisarın burçları bulunmaktadır. Bunun yanında iki kat halinde yapılar işlenmiştir. Alt katta küçük pencere evler, minareler, üçgen çatılı yapılar, üst katta son cemaat yeri görünümünde sütunlarla taşınan kemerler, üzerinde tek şerefeli bir minare, yanında iki küçük ev ve üst tarafında çan kulesine benzeyen iki yapı vardır. Bunlar beyaz, kırmızı, sarı, turuncu, pembe renklerde yapılmıştır. Dört minareli caminin yanında iki tane gri renkli selvi ağacı ve bir başka ağaç bulunmaktadır. Karşı kıyıda ise dört tane burç, aralarında pencere yapılar, aşağıda dört kemer üzerine kurulmuş dikdörtgen bir yapı ve üzerinde ortada bir minare, iki yanında birer kapısı ve üçer penceresi olan kırma çatılı iki ev bulunmaktadır. En kenarda ise üç katlı, her katta altışar pencere, kırma çatılı bir yapı yer almaktadır. Bunun üzerinde de silindirik gövdeli, sivri külahlı bir yapı görülmektedir. Bu yapıların bulunduğu fon gri, yapılar sarı, kırmızı, mavi, beyaz renklidir. Üstte beyaz renkli gökyüzü ve üzerinde kırmızı-gri renkli bulut tasvirleri yer alır.

Halının iki kısa kenarında üçer adet kareye yakın dikdörtgen bölüm vardır. Kenarlardaki bölümlerde, geometrik şekillerin ortasında birer küçük madalyon bulunur. Ortada, daha geniş olan turuncu zeminli bölümlerde bir vazo içerisinde çiçek ve iki yanında birer selvi ağacı yer alır.

Halıyı iki ince, bir kalın bordür çevirir. İnce bordürler beyaz zeminli olup, üzerinde sekiz kollu yıldız şeklinde bir çiçek ile ay şeklinde bir yaprağın oluşturduğu desen ardı ardına sıralanmaktadır. Kalın bordür kırmızı zeminli olup, üzerinde sarı konturlu, birbirine bağlı eşkenar dörtgenler bulunur. Eşkenar dörtgenin ortasında, gri renk üzerine beyaz renkli sekiz kollu yıldız işlenmiştir. Dışında kalan

boşluklarda ise karşılıklı rozet çiçekleri ve küçük yapraklar bulunur.

Resim 19'da görülen örnekte ise; kırmızı renkli, İstanbul Boğazı olduğu düşünülen, halının iki çapraz köşesi arasında uzanan bir su bulunmaktadır. Ön tarafta zemin beyaz olup, üzerinde şerefeli, ince, sivri, dört minare, çift kasnaklı, kubbeli bir cami, yanında sivri külahlı Galata Kulesi olduğunu tahmin ettiğimiz bir yapı bulunmaktadır. Yanında Hisar burçları, iki kat halinde pencere evler, minareler, sivri külahlı yapılar, çan kuleleri işlenmiştir. Caminin yanında iki selvi ağacı ile diğer ağaçlar yer almaktadır. Boğazın karşı tarafında ise; dört adet burç, aralarda pencere yapılar, aşağıda sivri külahlı, kemerli yapılar ve en sonda baldaken tarzında, sütunlar ve kemerlerle taşınan kubbeli büyük bir yapı, önde ve aralarda pencere evler ve palmiyeye benzeyen bir ağaç bulunur. Baldaken tarzındaki bu yapının Alman Çeşmesi olduğu düşünülmektedir. Yukarıda anlatılan *resim 17*'deki Alman Çeşmesi resmiyle büyük benzerlik göstermektedir. Bu desenlerin zemini beyaz, üst kısmı gri, gökyüzü ise sarı renklidir. Gökyüzünde siyah renkli zikzak şeklinde bulutlar işlenmiştir.

Halıyı dıştan içe bir ince, bir kalın ve bir şerit bordür çevirir. Gri zeminli kalın bordürde akasyaya benzeyen ağaçlar arasında şerefeli minareli camiler ve türbeler ardı ardına işlenmiştir. Minareler cami ile aynı boyda yapılmıştır. Türbe olduğu düşünülen yapılar da aynı boydadır. Kalın bordürde görülen bu tasvirler Kayseri Yahyalı camili halıların bordür desenleri ile paralellik göstermektedir. En dıştaki ince bordür çiçek desenlidir.

Bu iki duvar halısında yer alan tasvirlerin daha çok minyatür tarzında olduğu görülmektedir. Görüntüler bir fotoğraf gibi detaylı bir şekilde verilmiştir. Mimari yapıların pencereleri, sütunları, sütun başlıkları, tonozları, revakları, kubbeleri, bacaları, mazgalları her türlü ayrıntı belirtilmiştir. Buna karşın oranlar gerçek dışı olup perspektife önem verilmemiştir. Bu bakımdan minyatürle olan bağlantı daha güçlüdür. Kullanılan renklerin gerçekle ilişkisi bulunmamaktadır. İstanbul Boğazı olduğunu düşündüğümüz su, kırmızı veya kirli beyaz renkte,

bitkiler ise yine gerçek dışı renklerde verilmiştir. Eski İstanbul gravürleri ile bir bağlantı kurulmaya çalışılmış fakat gravürler üzerinde yapılan araştırmada bir benzerlik bulunamamıştır.

Bu iki halı üzerinde yer alan İstanbul manzarası, 18–19. yüzyıllardaki çeşitli dini ve sivil yapıların duvarlarında ve minyatürlerde yer alan İstanbul manzaraları ile benzerlik göstermektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığında bulunan 1728 tarihli, R.816 numaralı Hamse-i Atai yazmasının 71b ve 72a sayfalarında bulunan minyatürlerinde, Rumeli ve Anadolu Hisarları resmedilmiştir (Renda 1977: 39). Her iki resimde de camiler, evler, ağaçlarla Boğaz'ın güzellikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Yine Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olan C.Y.463 envanter numaralı yazı çekmecesinin iç ve dış kapaklarını süsleyen, kâğıt oyma (kaatı) ve kabartma tekniğinde yapılmış Derviş Hasan Eyyubi imzalı manzara resimlerinde, Anadolu ve Rumeli Hisarlarının resmedildiği belirtilmektedir (Renda 1977: 178-179). Minareleriyle camilerin, evlerin, diğer yapıların ve ağaçların yer aldığı İstanbul manzaraları, Amasya II. Beyazıt Külliyesinin şadırvanında ve Merzifon Kara Mustafa Paşa Külliyesi şadırvanında yer almaktadır (Renda 1977: 158-159, Önge 1968: 2). Yine bir el işlemesi olan yağlıkta da çeşitli mimari öğelerin bulunduğu İstanbul manzarası görülmektedir (Önge 1969: 1-2).

Yukarıda tanıtılan örnekler ışığında mimari tasvirli halıların Türk Halı Sanatı içerisinde önemli bir köşe oluşturduğu görülmektedir. Başlangıçta simgesel olarak görülen mimari tasvirler daha sonra gerçekçi bir şekilde kullanılmışlardır. Genellikle dini mimarlık ürünleri konu edilmiş, az olarak sivil mimarlık ürünleri de kullanılmıştır.

Halılarda görülen ilk mimari tasvir mihrap şeklidir. 14. yüzyıldan itibaren halıda yerini almıştır. 16. yüzyıldan itibaren Kâbe tasvirleri görülmeye başlanır. Müslümanların kutsal mekânı olan Kâbe'nin ve camilerde ona yönelinen mihrabın seccâdelerde yer alması, bu mekânlara duyulan saygının bir ifadesi olmalıdır. Namaz kılmak üzere farklı bir işlevle ortaya çıkan seccâdeler, tek ve saf

seccâde olarak 14. yüzyıldan bu yana çok çeşitli mihrap şekilleriyle günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Çoğunlukla camilerde korunarak günümüze gelen seccâdeler, bu gün müzelerimizi süslemektedirler. Halılarda görülen Kâbe tasvirleri erken örneklerde sade, yalın, çok stilize ve dikdörtgen şeklinde iki boyutlu olarak verilmiştir. 18. yüzyıl örneklerinde de, üzerinde bulunduğu halı çok bezemeli olsa da Kâbe yine sade, stilize ve dikdörtgen şeklindedir. Buna karşın minyatürlerde, duvar resimlerinde ve çinide küp şeklinde üç boyutlu olarak yer almaktadır.

Batılılaşma Döneminde manzaralı halılarda hayali doğa görüntüleri içerisinde sivil mimarlık ürünleri bulunur. Bunlar 18–19. yüzyıl duvar resimlerinde görülen manzara tasvirleriyle benzerlik gösterirler.

19. yüzyılda seccâdelerde mihrap içinde büyük tek cami ile cami iç görünüşleri yer alır. Bu yüzyılda bordürlerde de küçük cami, türbe, şadırvan gibi mimari elemanlar işlenmeye başlanır. Bu tasvirler iki boyutlu, stilize bir şekilde olmasına rağmen detaylar incelikle işlenmiştir. Bu desenler 18-19. yüzyıllara ait bazı camilerde ve sivil yapılarda bulunan manzara tasvirlerinde görülür. Cami iç mekân tasvirlerine ise sadece halılarda rastlanmıştır.

Cami, çeşme saray gibi tek yapı görünümünün yer aldığı halılar ise 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında, batı anlayışındaki resmin etkisiyle ortaya çıkmış tablo niteliğinde duvar halılardır. Resmedilen yapılarda minyatür tarzından uzaklaşarak gerçekçi bir tasvir yapılmıştır. Bu halıların bordürü ortadaki yapıyı öne çıkaran bir çerçeve niteliğindedir.

Yine bu yüzyıllarda şehir manzaraları içerisinde dini ve sivil mimarlık örneklerinin tasvir edildiği halılar görülür. Bu şehir manzaralarında minyatür etkisi halen devam etmekte ise de halıda manzara konu edilmesi, batı tarzındaki resim anlayışının etkisini göstermektedir. Yüzyıllardır dokunan, tüm dünyanın görmeye alıştığı geleneksel Türk Halı Sanatının desen, motif ve kompozisyon dünyasından çok farklı bir bezemenin yer aldığı bu halılar gelenek dışı halılardır. 20. yüzyılda batı ile ilişkilerin arttığı,

zevk ve anlayışların değiştiği bir zamanda üretilen bu halılar, Türk halılarının sürekli gelişme ve zenginleşme özelliğinin bir göstergesidir.

Sonuç olarak; mihraplı, Kâbeli, camili ve cami iç görünüşü tasvirli halılar, üzerinde ibadet etmek üzere dokunmuş, Türk İslam geleneğini devam ettiren halılar olup, 20. yüzyıla kadar gelişmesini sürdürmüştür. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında ortaya çıkan tek yapı ve manzara tasvirli halılar ise, duvara asılan tablolar gibi, duvara asılmak üzere tasarlanmış ve dokunmuştur. Bu halıların hepsinde çok çeşitli bitkisel, geometrik, yazılı ve nesneli bezeme görülmekle birlikte, hiçbir figürlü bezemeye rastlanılmamıştır. Bu durum halı sanatımızın yakın tarihte bir arayış içerisinde olduğunu, fakat geleneklerinden vazgeçmediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA:

- ALDOĞAN, A. (1997). Kâbe Tasvirli Osmanlı Seccâdeleri. *Antik Dekor*, (42), 162–164.
- ARIK, R. (1980). Manzaralı Halılar. *Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi*, (7), 77–80.
- ARIK, R. (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını.
- ASLANAPA, O. (2005). *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- ASLANAPA, O. FAZLIOĞLU, A. (2006). *Düğümün Son Halkası Osmanlı Saray Halıları*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.
- AYGÜN, A. (2002). Kayseri Güpgüpoğlu Konağında Korunan Vakıf Halıları Arasında Bulunan Bir Halı Seccâdenin İncelenmesi. *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Kayseri*, 105–110.

— BARIŞTA, H. Ö. (1997). Bir Müzayede ve Sergisinden Sağlanan Bilimsel Katkıya Bir Örnek Uçaklı Halı. *Kuruluşunun 150'nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri*, (24–26 Eylül 1996 İstanbul), 138–142.

— BARIŞTA, H. Ö. (2000). Konya'nın Osmanlı İmparatorluk Dönemi El Sanatları. *Uluslar arası Kuruluşunun 700. ncü Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Selçuk Üniversitesi, 845–854.

— BARIŞTA, H. Ö. (1994). Isparta Halıcılığı Üzerine. *Kamu ve Özel Kuruluşlarla, Orta Öretim ve Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, 53–66.

— BAYRAKTAROĞLU, S. (1999). Seccâde. *Erdem, Halı Özel Sayısı I*, 57–64.

— BAYRAKTAROĞLU, S. (1989). Manzaralı ve Kuşlu Halılar. *Kültür ve Sanat*, (II), 76–78.

— BAYRAKTAROĞLU, S. (2000). Kandilli Seccâdeler, *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Van. 267–272.

— BİLGİN, Ü. (1977). Saf Seccâdeler. *Sanat*, (6), 47–57.

— BİLGİN, Ü. (1979). XIX. Yüzyıl Seccâdeleri. *Sanat Dünyamız*, 6, (17), 18–25.

15- ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL, E. (1999). Cami Tasvirli Yahyalı (Kayseri) Halıları. *Erdem Halı Özel Sayısı I*, 87–93.

— ÖNGE, Y. (1968). Anadolu Sanatında Cami Motifi. *Önasya*, 4, (38), 1-3,13.

— ÖNGE, Y. (1969). İşlemlerde Türk Mimarlık Sanatı. *Önasya*, 4, (42), 1-2.

— ÖZÖNDER, H. (1999). Yüzyıllar Boyunca Sille'de Halıcılık. *Erdem Halı Özel Sayısı III*. 535–544.

— RENDA, G. (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

— TOZUN, H. Ö. (1999). İşlev ve Motif Açısından Gelenek Dışı Halılar. *Erdem Halı Özel Sayısı III*, 545–551.

Resim 1- Konya Mevlâna Müzesinde bulunan
Kâbe tasvirli halı seccâde.

Resim 2- İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinde bulunan Kâbe tasvirli çini.

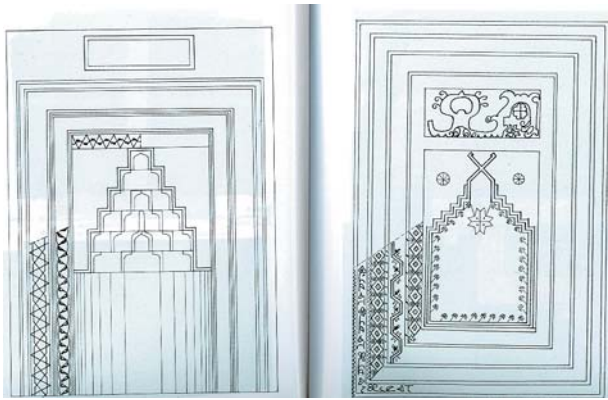
Resim 3- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan Cezeri Kasım Paşa Camiine ait çini pano.

Resim 4- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan bir Kırşehir Seccâdesi.

Resim 5- Ankara Arslanhane Camii mihrabı.

Resim 6- Seccâdede bulunan mihrap ve camide bulunan mihrap çizimi.

Resim 7- TİEM'de bulunan Safeseccâde.

Resim 8- TIEM’de bulunan Safseccâde.

Resim 9- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan bir Manzaralı Kırşehir Seccâdesi.

Resim 10- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan cami iç görünüşü tasvirli seccâde.

Resim 11- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan cami iç görünüşü tasvirli seccâde.

Resim 12- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan cami tasvirli seccâde.

Resim 13- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan bordürü cami tasvirli halı.

Resim 14- Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan Mevlânalı halı.

Resim 15- Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde bulunan cami tasvirli halı.

Resim 16- Özel koleksiyonda bulunan Edirne Selimiye Camii tasvirli duvar halısı.

Resim 17- Özel koleksiyonda bulunan Alman Çeşmesi tasvirli duvar halısı.

Resim 18- Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan İstanbul manzaralı halı.

Resim 19- Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan İstanbul manzaralı halı.